

تحولات شعر عاشورایی

کلیدواژه: [قیام امام حسین](#)، [ذکر مصائب](#)، [روز عاشورا](#)، [واقعه کربلا](#).

پرسش: در چهارده قرن گذشته چه تحولاتی در شعر عاشورایی رخ داد؟

پاسخ: تحولات شعر عاشورایی بعد از حادثه عاشورا با اظهار [پشیمانی](#) عده‌ای از عاملان واقعه عاشورا و پدیدآوردن‌گان آن فاجعه و سوگواری و ذکر مصائب واقعه عاشورا و ذکر مناقب و فضائل شهیدان و اسیران کربلا و نفرین کردن به عاملان حادثه کربلا و انتقام‌خواهی از آنها شروع شده و در دوره‌ای با بیان آموزه‌های قیام عاشورا و ریشه‌یابی حادثه عاشورا و شریک دانستن [بنی‌عبّاس](#) در جرائم [بنی‌امیه](#) و تحوّل در چگونگی خون‌خواهی [شهادت کربلا](#) ادامه یافته و با تحوّل در ناسزاگویی به بنی‌امیه و بنی‌عبّاس و عمومیت داشتن اشعار عاشورایی در میان [اهل سنت](#) و امید به ثواب و پاداش اخروی داشتن در سرودن شعر عاشورایی نهادینه شده و [مقتل‌سرایی](#)، [ناامیدی](#)، [توجّه به شهر کربلا](#) و مقایسه آن با اماکن مقدّس دیگر و بهره‌گیری‌های سیاسی و اجتماعی از قیام و فرا دینی شدن اشعار عاشورایی و در شعر عاشورایی فارسی پیدایش نوحه‌های سینه‌زنی و شعر قصصی و روایی و بهره‌گیری‌های سیاسی و اجتماعی از قیام در شعر فارسی و راه یافتن خرافه و [غلو](#) به بعضی از اشعار می‌توان اشاره کرد.

فهرست مندرجات

- ۱ - مقدمه
- ۲ - شعرای حادثه کربلا
- ۳ - محتوای شعر عاشورایی
- ۴ - بیان مفاهیم شعر در ادوار مختلف
- ۵ - مراحل و ویژگی‌های شعر عربی
 - ۵.۱ - قرن اوّل تا پایان قرن سوم
 - ۵.۱.۱ - اظهار پشیمانی از حضور در کربلا
 - ۵.۱.۲ - نفرین بر قاتلان امام و دعوت به خون‌خواهی
 - ۵.۲ - ویژگی‌های اشعار قرن چهارم تا پایان قرن ششم
 - ۵.۲.۱ - تشریک بنی‌عبّاس در جرائم بنی‌امیه
 - ۵.۲.۲ - ریشه‌یابی حادثه عاشورا
 - ۵.۳ - ویژگی‌های اشعار قرن هفتم تا پایان قرن نهم
 - ۵.۳.۱ - تحوّل در ناسزاگویی به بنی‌امیه و بنی‌عبّاس
 - ۵.۳.۲ - تعمیم شعر عاشورایی در میان اهل سنت
 - ۵.۳.۳ - امید به پاداش اخروی در سرودن شعر عاشورایی
 - ۵.۴ - ویژگی‌های شعر قرن دهم تا پایان قرن سیزدهم
 - ۵.۴.۱ - [مقتل‌سرایی](#)
 - ۵.۴.۲ - [ناامیدی](#)
 - ۵.۴.۳ - [توجّه به شهر کربلا](#)
 - ۵.۵ - ویژگی‌های شعر قرن چهاردهم و پانزدهم
 - ۵.۵.۱ - بهره‌گیری‌های سیاسی و اجتماعی از قیام در شعر عربی
 - ۵.۵.۲ - فرا دینی شدن اشعار عاشورایی
- ۶ - ادوار سروده‌های عاشورایی در شعر فارسی
 - ۶.۱ - ویژگی‌های خاص شعر فارسی
 - ۶.۱.۱ - از آغاز تا ظهور دولت صفویه
 - ۶.۱.۲ - دوره صفویه تا آغاز دوره مشروطه
 - ۶.۱.۲.۱ - پیدایش نوحه‌های سینه‌زنی
 - ۶.۱.۲.۲ - شعر قصصی و روایی
 - ۶.۱.۳ - دوران معاصر
 - ۶.۱.۳.۱ - پیدایش شعر نو
 - ۶.۱.۳.۲ - بهره‌گیری‌های سیاسی و اجتماعی از قیام در شعر فارسی
 - ۶.۱.۳.۳ - راه یافتن خرافه و غلو، به برخی اشعار

۷ - [پانویس](#)

۸ - [منبع](#)

مقدمه

هنر و ادبیات، بویژه «شعر»، از عوامل مهمّ پویایی، ماندگاری و عمومی شدن اندیشه‌ها و فرهنگ‌ها به شمار می‌رود. شعر، از آن‌رو که از **احساس** و **عاطفه**، کمک می‌گیرد و حسّ زیبایی دوستی آدمی را تحریک می‌کند، و نیز از آن‌رو که غالباً با زبانی عمومی ارتباط برقرار می‌کند، در جاودانه ساختن یک فرهنگ و گسترش آن، نقش به‌سزایی دارد و ابزار مهمّی برای ترویج یک اندیشه به شمار می‌رود. حادثه عاشورا نیز که نقطه اوج یک فرهنگ و اندیشه، و در بر دارنده آرمان‌های بلند انسانی است، در طول تاریخ، از این ابزار، برخوردار گشته است، چنان‌که از هنگام رخ دادن **حادثه کربلا**، سرایندگان آن را به شعر در آورده‌اند. نخستین شاعران این حادثه، مجاهدان شهید کربلا و بستگان آنان بوده‌اند؛ چرا که نمی‌توان رجزهای روز عاشورا را که خود، بخشی از اشعار عاشورایی هستند، نادیده گرفت، چنان‌که اشعار سروده شده به وسیله مادران، همسران و دیگر بستگان آن شهیدان نیز بخشی دیگر از اشعار عاشورایی را شامل می‌شود. از آن‌روز تاکنون، شاعران عرب و غیر عرب و بویژه فارسی زبان، در تمام ادوار تاریخ، همواره به این حادثه سترگ، نظر داشته‌اند، گرچه این توّجه، فراز و فرودهایی داشته و نوع نگاه‌ها کاملاً متفاوت بوده است.

شعرای حادثه کربلا

نویسنده کتاب ادب الطفّ، در بررسی‌ای که انجام داده، بیش از پانصد شاعر عرب زبان را که از هنگام روی دادن حادثه کربلا تا آغاز قرن پانزدهم هجری، درباره این واقعه و **امام حسین (علیه‌السلام)** شعر سروده‌اند، شناسایی کرده است. «ر.ک: ادب الطفّ او شعراء الحسین (علیه‌السلام)، جواد شبر. گفتنی است محمدصادق کرباسی نیز مجلداتی از کتاب خود (دائرة المعارف الحسينية) را به همین هدف، اختصاص داده است.» نویسنده دانش‌نامه شعر عاشورایی نیز ۳۴۰ شاعر فارسی زبان را در کتاب خویش، معرفی کرده است. [۱] ر.ک: مجذزاده، مرضیه، دانش نامه شعر عاشورایی، ج ۲.

البته نمی‌توان مدّعی شد که این آمارها، دقیق‌اند و تمام آنچه را رخ داده، نشان می‌دهند؛ اما تا حدودی بیانگر اهتمام ویژه شاعران به این رویدادند، که **شعر عربی** در این زمینه، عمر چهارده قرن دارد و **شعر فارسی**، عمری حدوداً هزار ساله. این همه، از اهتمام بسیار شاعران **مسلمان** و حتی علمای بزرگ اسلامی به این حادثه بزرگ، خبر می‌دهد. «یادآوری می‌شود که آثار دیگری نیز در زمینه گردآوری شعر عربی در دوره معاصر، تالیف شده‌اند، مانند: امام حسین (علیه‌السلام) در شعر معاصر عربی، تهران، امیر کبیر. عاشوراء فی الادب العربی المعاصر، حسن نورالدین، بیروت: الدار الاسلامیة، ۱۹۸۸ م.»

محتوای شعر عاشورایی

در این نوشتار، می‌کوشیم تا نگاهی کلیّی به شعر عاشورایی در این چهارده قرن بیفکنیم و بسیار موجز، به فراز و فرودهای آن، اشاره کنیم. اگر از قالب‌ها، سبک‌ها و فنون مختلف شعری بگذریم، محتوای بیشتر اشعار عاشورایی را مفاهیم پنج‌گانه زیر تشکیل می‌دهند: اظهار پیشیمانی عاملان واقعه عاشورا و پدیدآوردگان آن فاجعه، سوگواری و ذکر مصائب واقعه عاشورا، ذکر منافع و فضائل شهیدان و اسیران کربلا، نفرین کردن به عاملان حادثه کربلا و انتقام خواهی از آنها، بیان آموزه‌های قیام عاشورا.

بیان مفاهیم شعر در ادوار مختلف

این مفاهیم، در سبک‌های مختلف و ادوار زمانی متفاوت، بیان شده‌اند. آنچه در شعر همه ادوار به چشم می‌خورد، **مرثیه‌سرایی** و ذکر مصائب **واقعه کربلا** (البته غالباً به زبان حال و نه دقیقاً مطابق گزارش‌های تاریخی) است؛ ولی دیگر مضامین، در ادوار مختلف، فراز و فرود داشته‌اند. از آن‌جا که شعر عربی و فارسی، در پیدایش، محتوا، کمیت و نیز تحولات تاریخی، با یکدیگر تفاوت‌هایی دارند، هر یک را جداگانه بررسی می‌کنیم و تحولات هر کدام را با بیان ویژگی‌های هر دوره، به اجمال، مرور می‌نماییم.

مراحل و ویژگی‌های شعر عربی

نخست، نگاهی به شعر عربی می‌افکنیم و سپس، به شعر فارسی می‌پردازیم: قدمت شعر عربی درباره عاشورا چنان‌که گفته شد به هنگام وقوع حادثه کربلا باز می‌گردد. اشعار منسوب به امام حسین (علیه‌السلام) و یاران بزرگوارش در رجزخوانی‌های روز عاشورا و نیز اشعاری که از زینب (علیها‌السلام)، زباب، سکینه، ام‌البنین و دیگر بستگان شهیدان کربلا به یادگار مانده، گواه این امر است. از رجزهای سروده شده در روز عاشورا که بگذریم، اشعار عربی مربوط به واقعه عاشورا را می‌توان در پنج مرحله تاریخی دسته‌بندی کرد که هر کدام، از ویژگی‌هایی برخوردارند. البته چنان‌که گفته شد یک نکته در همه ادوار تاریخی شعر عاشورایی، بارز و نمایان است و آن، مرثیه‌سرایی و پرداختن به مصائب شهیدان کربلاست.

← قرن اوّل تا پایان قرن سوم

در این دوره، بیش از پنجاه تن از شعرای عرب، درباره عاشورا، شعر سروده‌اند. «این آمار، همگی بر اساس کتاب ادب الطفّ آمده است و مقایسه این کتاب با دائرة المعارف الحسينية (ج ۲-۴) و زفرات الثقلین، نشان می‌دهد که آمار واقعی، یقیناً بیش از این است.» که از سرشناسان آنها، **فَرْدَق**، کمیت اسدی و **دَعِیل** خُزاعی‌اند. همچنین به شاعرانی چون ابوالاسود دُئلی و **امام شافعی** نیز می‌توان اشاره کرد. ویژگی‌های عمومی سروده‌های این دوره، عبارت‌اند از:

← اظهار پشیمانی از حضور در کربلا

در میان نخستین سرایندگان، کسانی را می‌بینیم که از یاری نکردن امام حسین (علیه‌السلام)، اظهار پشیمانی کرده‌اند. از جمله آنها، عبیدالله بن حَرّ جَعْفی است که چنین سروده است:

فَاقْسَمْتُ لَا تَنْفُكُ عَيْنِي حَزِينَةً ••• وَعَيْنِي تَبْكِي لَا يَخْفُ شُجُومُهَا سَوْغَنْدَ يَادِ كَرْدَهَامِ كَه دِيدَهَامِ از اندوه ••• جدا نگردد و سخت بگیرد و هرگز اشک‌هایش کم نشود.

[۱۴] [ابن عساکر، علی بن حسین، تاریخ دمشق، ج ۲۷، ص ۴۲۱.](#)

← نفرین بر قاتلان امام و دعوت به خون‌خواهی

نفرین فرستادن بر **بنی‌امیه** و قاتلان نواده بزرگوار **بیامیر (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم)** و دعوت به خون‌خواهی او، دیگر ویژگی اشعار این دوره است، گرچه حکومت بنی‌امیه، شاعران را در تنگنا و گاه تعقیب قرار می‌داد. **دَعِیلُ خُرَاعِي**، سروده است که:

لَعْنُوا وَقَدْ لَعْنُوا يَقْتُلِ اِمَامِهِمْ ••• تَرْكُوهُ وَهُوَ مَبْضَعٌ مَخْمُوسٌ. با کشتن امامشان، نفرین شدند و قطعاً نفرین شدند ••• او را قطعه قطعه شده در پنج ذراع جا، رها کردند.

[۱۴] [شیر، حواد، ادب الطّف، ج ۱، ص ۲۰۷.](#)

منصور تَمِرِي (م ۱۹۰ ق)، با سرودن اشعاری نظیر بیت زیر، تحت تعقیب حکومت بنی‌امیه قرار گرفت:

وَبَلَكْ يَا قَاتِلَ الْحُسَيْنِ لَقَدْ ••• بُوْتُ بِحَمَلِيْ يَنْوُءُ بِالْحَامِلِ! این کشنده حسین! وای بر تو! ••• باری را با خود آوردی که حمل کننده، بار زیر آن، کمر خم می‌کند.

[۱۴] [شیر، حواد، ادب الطّف، ج ۱، ص ۲۰۷.](#)

← ویژگی‌های اشعار قرن چهارم تا پایان قرن ششم

این دوره، عصر شکوفایی شعر و ادبیات عرب است و شاعران بزرگی در آن می‌زیسته‌اند. در این میان، بیش از ۶۸ شاعر درباره امام حسین (علیه‌السلام) و حادثه عاشورا، شعر سروده‌اند که می‌توان به کسانی چون: **ابو فراس حَمْدَانِي**، **سیدرضی**، **سیدمرتضی**، مهیار دیلمی و ابوالعلائی مَعْرِي اشاره کرد.

[۱۵] [رک: شیر، حواد، ادب الطّف، ج ۲، ص ۲۲۶.](#)

در این دوره نیز رثا و نوحه سرایی بر مصائب واقعه کربلا، در صدر اشعار عاشورایی است؛ ولی جز آن، می‌توان به این ویژگی‌ها نیز اشاره کرد:

← تشریک بنی‌عبّاس در جرائم بنی‌امیه

برخی طرفداران حکومت بنی‌عبّاس می‌کوشیدند تا بنی‌عبّاس را از رضایت‌مندی به کشته شدن شهیدان کربلا، تبرئه کرده، از واقعه عاشورا به نفع حکومت بنی‌عبّاس، بهره‌برداری کنند؛ ولی گروهی از شعرا، به مقابله با این دیدگاه برخاستند و بنی‌عبّاس را در جرایم رُخ داده، شریک دانستند و این حقیقت را برملا ساختند که اگر چه بنی‌عبّاس در آن روزگار، در راس حکومت نبودند و در وقوع حادثه عاشورا نقشی نداشتند، ولی در دوران حکومتشان، به آزار و اذیت شیعیان و علویان، مشغول‌اند و حتی به **تخریب قبر امام حسین** (علیه‌السلام) پرداخته‌اند.

← ریشه‌یابی حادثه عاشورا

در این دوره، به جهت تشکیل دولت‌های شیعی یا متمایل به تشیع، آزادی‌هایی نسبی در برخی سرزمین‌های عربی به وجود آمد و این، سبب گردید تا برخی از مسائلی که در گذشته قابل طرح نبودند، مطرح شوند.

ریشه‌یابی حادثه عاشورا و اشاره به حوادث پس از **رحلت بیامیر (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم)** و **غصب حقوق اهل بیت** (علیهم‌السلام)، در اشعار این دوره، تا حدودی به چشم می‌خورد. از جمله، **طَلایع بن رُزَیک** (م ۵۶۶ ق)، وزیر فاطمیان، در اشعارش به این نکته اشاره دارد:

تَحْتَ السَّقِيْقَةِ اَضْمَرْتُ ••• مَا بِالطُّفُوْفِ غَدَتٌ مُذِيْعَةٌ.

در زیر سایه‌بان **سقیفه**، پنهان شد آنچه در طف، آشکار گردید.

[۱۶] [شیر، حواد، ادب الطّف، ج ۳، ص ۹۶.](#)

← تحوّل در جگونگی خون‌خواهی شهدای کربلا

در دوره‌های گذشته، عمده حملات و انتقادهای شاعران، متوجّه **بنی‌امیه** بود؛ ولی در این دوره، شکل خون‌خواهی تغییر کرد. برخی از شاعران، انتقام از بنی‌عبّاس را مصداق انتقام از دشمنان امام حسین (علیه‌السلام) می‌دانستند و برخی، انتقام گرفتن و خون‌خواهی را به ظهور **امام مهدی (علیه‌السلام)** موکول می‌کردند. برخی دیگر نیز بزرگی مصیبت را چنان بزرگ و سترگ می‌دانستند که در دنیا، قابل **قصاص** و انتقام‌گیری نیست و معتقد بودند که تنها، **کیفر الهی** در **قیامت**، می‌تواند انتقام ریختن این خون‌های پاک باشد.

← ویژگی‌های اشعار قرن هفتم تا پایان قرن نهم

این دوره، از یک سو با کم شدن حرارت حماسه و شور قیام در شعر عاشورایی - که از اواخر مرحله قبل آغاز شده بود، همراه است و از دیگر

سو، دوره انحطاط و جمود ادبیات عرب است. بدین جهت، شاعرانی که نامشان در این سه قرن، به عنوان شاعران عاشورایی به ثبت رسیده، به ۳۶ نفر تقلیل می‌یابد.

[۷] شیر، جواد، ادب الطغف، ج ۲، ص ۲۴۵.

برخی از شاعران عاشورایی سرشناس این دوره، عبارت‌اند از: **ابن ابی‌الحدید** و حافظ رجب بُرسی جلی. شعر این دوره، بجز رثای شهیدان و بازگو کردن مصیبت‌های کربلا، دارای این ویژگی‌هاست:

← تحوّل در ناسزاگویی به بنی‌امیه و بنی‌عبّاس

با تحوّل‌اتی که در دوره پیشین از آنها یاد شد، ادبیات انتقام‌جویی از عاملان و قاتلان امام حسین (علیه‌السلام)، اندک‌اندک به سمت **قیام‌امام مهدی** (علیه‌السلام) و گرفتن انتقام خون **شهیدان کربلا** توسط ایشان یا انتقام آخروی، تغییر یافت. چنان‌که ناسزاگویی بر عاملان و قاتلان امام (علیه‌السلام) نیز به عقوبت‌خواهی آخروی برای آنان، تنزّل یافت.

حافظ رجب بُرسی (۷۴۳-۸۱۳ ق)، سروده است: مَا يَكْشِفُ الْعَمَاءَ إِلَّا نَفْحَةُ يَحْيَىٰ بِهِ الْمَوْتَى نَسِيمٌ نَافِحٌ ••• نَبِيَّةٌ عَلَوِيَّةٌ مَهْدِيَّةٌ يُشْفَى بِرِثَائِهَا الْعَلِيلُ الْبَارِحُ

اندوه‌ها را جز نسیمی برطرف نمی‌کند؛ نسیمی که با آن، مردگان زنده می‌شوند ••• نسیمی نبوی و علوی و مهدوی که با تنفسش بیمار آسیب دیده، شفا می‌یابد.

[۸] شیر، جواد، ادب الطغف، ج ۴، ص ۲۴۵.

ابن عَرَنَدَس (م ۸۴۰ ق) نیز می‌گوید: فَلَيْسَ لِأَخْذِ الثَّارِ إِلَّا خَلِيفَةٌ يَكُونُ لِكَسْرِ الدِّينِ مِنْ عَدْلِهِ جَبْرٌ ••• تَحْفُ بِهِ الْأَمْلَاكُ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ وَيَقْدُمُهُ الْإِقْبَالُ وَالْعِزُّ وَالنَّصْرُ

برای انتقام‌گیری [اش] جز رهبری که عدالتش شکست دین را جبران کند، نیست ••• ملائکه از هر سو او را احاطه می‌کنند و اقبال و عزّت و پیروزی، پیش روی اوست.

[۹] مجذزاده، مرضیه، دانش نامه شعر عاشورایی، ج ۱، ص ۴۰۰.

← تعمیم شعر عاشورایی در میان اهل سنت

در این دوره، شاعرانی از **اهل سنت**، همکیشان خود را در مصیبت عاشورا، شریک می‌دانند. قاضی سیده‌به‌الله بن جعفر سناء‌الملک، معروف به ابن سناء‌الملک (۵۵۰-۶۰۸ ق)، چنین سروده است: وَتَظْمِنُهَا فِي يَوْمِ عَاشُورَاءَ مِنْ هَمِّى وَخَزْنَى ••• يَوْمَ يَنَاسِبُ غَيْبَ مَنْقَلَوْهُ ظُلْمًا مِثْلَ غَيْبِ يَوْمِ نِسَاءٍ بِهِ وَ فِيهِ كُلُّ شَيْعِيٍّ وَ سُنِّيٍّ.

در روز عاشورا آن را به نظم کشیدم از سرانده و غم ••• روزی که سرخوردگی [و اندوه] کشندگان او همانند سرخوردگی و اندوه من است ••• روزی که در آن و به خاطر او هر شیعه و سنی، غمگین است.

[۱۰] شیر، جواد، ادب الطغف، ج ۴، ص ۱۷.

و ابن ابی‌الحدید معتزلی (۵۸۶-۶۵۵ ق)، سروده است: وَ لَقَدْ بَكَيْتُ لِقَتْلِ آلِ مُحَمَّدٍ بِالطَّفِّ حَتَّىٰ كَلُّ غَضُو مَدْمَعٍ ••• تَاللَّهِ لَا انْسَى الْخُسَيْنَ وَ شَيْلُوهُ تَحْتَ السَّنَائِكِ بِالْعَرَاءِ مُوزَعًا! برای کشته شدن خاندان محمد در کربلا، گریستم تا جایی که یکایک اعضای اشک ریخت ••• به خدا سوگند، حسین و بدن او را که در زیر نیزه‌ها برهنه افتاده بود، از یاد نمی‌برم.

[۱۱] اسدی، کمیت، الروضة المختارة (شرح القوائد العلويات السبع)، ص ۱۴۵.

[۱۲] لنگرودی، سیدمجدحسن، الدرّ النضید، ص ۲۰۸.

[۱۳] شیر، جواد، ادب الطغف، ج ۴، ص ۵۵.

← امید به پاداش آخروی در سرودن شعر عاشورایی

انگیزه ثواب بردن و کسب پاداش آخروی برای سرودن شعر عاشورایی، در دوره‌های پیشین نیز وجود داشت؛ ولی قوّت داشتن سایر انگیزه‌ها، آن را به چشم نمی‌آورد؛ ولی در این دوره، این انگیزه آشکار شده است. مُغَامِس بن داغر (م ۸۵۰ ق)، در قصیده‌ای بلند در رثای امام حسین (علیه‌السلام)، چنین می‌گوید:

رَجِمَ الْإِلَهَ مُمِدِّهَا إِقْلَامُهُو رَجَاؤُهُ إِلَّا يَخِيبُ مِدَادُهَا ••• فَتَشَقَّقُوا لِكِبَائِرِ اسْلَفَتُهَا فَلَقَّتْ لَهَا نَفْسَى وَ قَلَّ رَقَادُهَا.

خداوند با رحمتش، قلم‌های او را تداوم بخشد و امیدش این است که مرکبش را ناکامیاب نکند ••• برآیم گناهای را که مرتکب شده‌ام، شفاعت کنید که دلم به خاطر آنها آشوب و کم خواب است.

[۱۴] شیر، جواد، ادب الطغف، ج ۴، ص ۲۹۸.

← ویژگی‌های شعری قرن دهم تا پایان قرن سیزدهم

در این دوره، بیش از یکصد و هشتاد سُراینده،

[۱۵] ربک: شیر، جواد، ادب الطغف، ج ۶، ص ۵۲.

درباره عاشورا شعر سروده‌اند؛ لیکن شاعران پُرآوازه در میان آنان، اندک‌اند. از جمله این شاعران می‌توان به کسانی چون **سیدجرالعلوم** (سیدمحمد مهدی طباطبایی بروجردی) و سیدحیدر جلی اشاره کرد. با توجه به اندک بودن شاعران بلندآوازه در این دوره، فنون و طرافت‌های شعری در سروده‌های این دوره، اندک است. برخی از شعرا این دوره، فقیهان و عالمان بزرگ دینی‌اند که برای تقرّب جستن به اهل بیت (علیهم‌السلام) شعر سروده‌اند و تقلید و تشابه در اشعار این دوره، بسیار دیده می‌شود.

ویژگی‌های شعری این دوره، علاوه بر رثا و ذکر مصائب، عبارت‌اند از: مَقْتَل سُرایی، ناامیدی، توجه به شهر کربلا و مقایسه آن با اماکن مقدّس دیگر.

در این دوره، مقتل خوانی، رواج یافته است و شاعران، بخشی از همّت خویش را صرف به نظم در آوردن صحنه‌های کارزار و روایات تاریخی کرده‌اند.

← نامیدی

نامیدی، در بسیاری از اشعار این دوره، احساس می‌شود، چنان که تنها روزنه امید، ظهور مهدی موعود (علیه‌السلام) دانسته شده است. شیخ یوسف بحرانی، در این باره سروده است: **فَمَتَى أَمَامُ الْعَصْرِ يَظْهَرُ فِي الْوَرَى ••• يُحْيِي الشَّرِيعَةَ بَعْدَ طَوْلِ مَمَاتِهَا؟** امام زمان، چه وقت در میان مردم ••• ظهور می‌کند تا شریعت را پس از مردنش زنده کند؟
[۱۶۱] **شیر، جواد، ادب الطّفّ، ج ۶، ص ۱۴.**

← توجّه به شهر کربلا

شیخ عبدالله شبرای (م ۱۰۹۱-۱۱۷۲ق)، چنین می‌سراید: **مَشْهُدُكَ السَّامِي عَدَا كَعْبَةُ ••• لَنَا طَوَافٌ حَوْلَهُ وَ اسْتِلامٌ.** بارگاه والای تو، کعبه ما شد ••• پیرامونش می‌چرخیم و آن را استلام می‌کنیم.
[۱۶۷] **شیر، جواد، ادب الطّفّ، ج ۵، ص ۲۶۷.**

← ویژگی‌های شعری قرن چهاردهم و پانزدهم

در این دوره، بیش از دوپست شاعر [۱۸۱] **ر.ک: شیر، جواد، ادب الطّفّ، ج ۸، ص ۹۹.** به **زبان عربی** درباره امام حسین (علیه‌السلام) و حادثه عاشورا، شعر سروده‌اند. در میان شاعران این دوره، بزرگانی چون: سیدجعفر حلّی، محمدحسین کاشف‌الغطاء، تزار قَبّانی، احمد شوقی، عبدالحسین آزری و مهدی جواهری، به چشم می‌خورند. در اشعار این دوره، علاوه بر رثا و ذکر مصائب که عنصر مشترک همه ادوار تاریخی بوده است، ویژگی‌هایی که با احوال فرهنگی - اجتماعی جهان این روزگار نیز بی‌ارتباط نیست، مشاهده می‌گردد. از ویژگی‌های شعر این دوره، به این موارد می‌توان اشاره کرد:

← بهره‌گیری‌های سیاسی و اجتماعی از قیام در شعر عربی

در دوران معاصر، جهان اسلام، با جنبش‌های اجتماعی و آزادی خواهانه‌ای همراه بوده است. برخی از شاعران عرب در حمایت از این آرمان‌ها، به حادثه عاشورا و قیام امام حسین (علیه‌السلام) توجّه کرده‌اند، چنان‌که توجّه به حوادث **فلسطین** و **جنوب لبنان** و مرتبط ساختن آن با حادثه عاشورا، مشهود است. تزار قَبّانی، حوادث جنوب لبنان را به حادثه عاشورا گره می‌زند و می‌سراید: **سَمِيئُكَ الْجَنُوب ••• يَا لَيْسَاءَ عِبَاءَةَ الْحُسَيْنِ ••• وَ شَمْسَ كَرَبْلَاءِ.** من، تو را جنوب می‌نامم ••• ای که عباي حسین بر دوش داری ••• و خورشید کربلایی!
[۱۹۱] **مجدزاده، مرضیه، دانش نامه شعر عاشورایی، ج ۱، ص ۶۲۵.**

و حسین سلیم، شاعر لبنانی، شهرها و آبادی‌های جنوب لبنان را فرزندان امام حسین (علیه‌السلام) می‌داند: **اِيه بِنْتِ الْحُسَيْنِ اَرْضِ الرَّجُولَةِ ••• اَنْتِ شَمْسٌ عَلَي الرَّمَالِ خَجُولَةُ ••• [و جنوب لبنان] فرزند حسین و سرزمین جوانمردی است ••• و تو چون خورشید آرامی هستی که بر شنزارها تابیده‌ای •••**
[۲۰۱] **مجدزاده، مرضیه، دانش نامه شعر عاشورایی، ج ۱، ص ۶۴۷.**

جواد جمیل، شاعر عراقی نیز تاثیر عاشورا را در قیام بر ضدّ ستمگران، چنین به تصویر می‌کشد: **لَمْ يَبْقَ مِنْ جُرْحِ الْحُسَيْنِ سِوَى التَّمْرِدِ وَ التَّحْدَى ••• جُرْحٌ لَهْ وَ الشَّمْسُ الْفُ عَدِي يَجِيءُ وَ الْفُ وَعَدِي.** از زخم‌های حسین جز نافرمانی [از ستمگر] و مبارزه‌طلبی، به یادگار نماند ••• او زخم برداشت؛ اما خورشید هزاران صبح و هزاران وعده دیگر، خواهند آمد.
[۲۱۱] **مجدزاده، مرضیه، دانش نامه شعر عاشورایی، ج ۱، ص ۶۸۴.**

← فرا دینی شدن اشعار عاشورایی

اگر در دوره‌هایی شعر عاشورایی، فرا مذهبی شد و از مرز شیعیان، عبور کرد و دوستداران اهل بیت (علیهم‌السلام) در میان اهل سنت، به سرودن شعر پرداختند، در دوره معاصر، شعر عاشورایی فرا دینی شده و برخی از پیروان سایر ادیان نیز در باره عاشورا، شعر سروده‌اند.
[۲۲۱] **مجدزاده، مرضیه، دانش نامه شعر عاشورایی، ج ۱، ص ۵۲۸.**

ادوار سروده‌های عاشورایی در شعر فارسی

شعر فارسی، از قرن سوم هجری در ایران، پا گرفت و ادوار هشت‌گانه: سبک خراسانی، سبک عراقی، مکتب وقوع، سبک هندی اصفهانی، دوره بازگشت، دوره تجدد و ظهور شعر نو را پشت سر گذاشت. **گرچه مدح پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) و اهل بیت**

(علیه‌السلام)، از اوایل قرن چهارم در شعر فارسی وارد شد، اما شعر عاشورایی، از اواخر این قرن و به صورت اشاره در سروده‌های فارسی دیده می‌شود و می‌توان گفت که سرودن این‌گونه اشعار، با تاسیس دولت‌های شیعه یا متمایل به تشیع، حرکتی رو به رشد داشته است.

← ویژگی‌های خاص شعر فارسی

در شعر فارسی نیز مانند شعر عربی، **ذکر مصائب**، در همه ادوار تاریخی، متداول و مرسوم بوده است و علاوه بر آن، به ویژگی‌های خاص دیگری نیز برای هر دوره، می‌توان اشاره کرد. شعر عاشورایی را در زبان فارسی، به سه دوره می‌توان تقسیم کرد: از آغاز تا ظهور دولت صفویه (قرن چهارم تا قرن نهم هجری) دوره صفویه تا آغاز دوره مشروطه (قرن دهم تا اوایل قرن چهاردهم هجری) دوران معاصر (قرن چهاردهم و پانزدهم هجری). اینک ویژگی‌های شعر عاشورایی در این سه دوره را، به اجمال، گزارش می‌کنیم:

← از آغاز تا ظهور دولت صفویه

در این دوره، دست کم، ۲۲ شاعر فارسی زبان، «آمار مربوط به شاعران پارسی گو، بر اساس جلد دوم کتاب دانش نامه شعر عاشورایی، ارائه شده است.» اما در ارائه نمونه‌ها، از منابع دیگر نیز استفاده شد. «**حادثه عاشورا** و امام حسین (علیه‌السلام)، شعر سروده‌اند که بیشتر آنها، شاعران و عالمان به نام و پُرآوازه زمان خود بوده‌اند و در میان آنها، شاعرانی چون: قوامی رازی، سنایی، عطار، **مولوی** و **حلمی** دیده می‌شوند. سروده‌های عاشورایی در این شش قرن، اندک‌اند و شاعرانی از اهل سنت هم در باره حادثه عاشورا، شعر سروده‌اند. اشعار این دوره، غالباً جنبه رثا و ذکر مصائب دارد.

← دوره صفویه تا آغاز دوره مشروطه

در این دوره، بیش از چهل شاعر پارسی گو، در باره قیام امام حسین (علیه‌السلام) شعر سروده‌اند که از میان آنها، شاعرانی چون: شاپور تهرانی، محتشم کاشانی، صائب تبریزی، بیدل دهلوی، عثمان سامانی و قائمی را می‌توان نام برد. در آغاز این دوره - که حکومت شیعی صفویه، زمام امور ایران را به دست گرفت -، شعر عاشورایی، رواج و گسترش یافت تا آن جا که ادبیات دینی در این دوره، مملو از ادبیات «طف» است. برخی ویژگی‌های شعر عاشورایی در این دوره، عبارت‌اند از:

←← پیدایش نوحه‌های سینه‌زنی

در این دوره، علاوه بر رواج و گسترش اشعار عاشورایی، سبک تازه‌ای از شعر عاشورایی که امروز آن را با عنوان «نوحه‌های سینه زنی» می‌شناسیم، با اشعار یغمای جندقی (۱۱۹۰-۱۲۷۶ق)، شکل گرفت.

←← شعر قصصی و روایی

در این دوره، شعر قصصی (داستانی) و روایی (روایت‌گرانه)، رواج یافت و برخی شاعران، وقایع عاشورا و حوادث پس از آن را به قالب شعر در آوردند. فدایی مازندرانی (۱۲۰۰-۱۲۸۲ق)، ماجرای شب عاشورا و توبه خُر را به شعر در آورده است، چنان‌که نیر تبریزی (۱۲۴۷-۱۳۱۲ق)، اشعاری با عنوان: «شب یازدهم»، «وصف علی اکبر (علیه‌السلام)»، «وصف حر» و «وصف عباس (علیه‌السلام)» دارد که به شیوه روایی و داستانی بازگو شده‌اند. البته در اشعار این دوره نیز رثا و ذکر مصائب، موضوع غالب است.

←← دوران معاصر

در این دوره، بیش از دویست و پنجاه شاعر فارسی سرا، به حادثه عاشورا پرداخته‌اند و شعر دینی و مذهبی، رشد کمی بسیاری داشته است. برخی از ویژگی‌های شعر این دوره، عبارت‌اند از:

←← پیدایش شعر نو

پیدایش شعر نو در این دوره، به عنوان سبکی جدید در شعر، اشعار مربوط به حادثه عاشورا را نیز شامل شده است. شاعرانی چون علی موسوی گرماردی و مرحوم سیدحسن حسینی، در این سبک، در باره عاشورا اشعار تاثیرگذاری سروده‌اند.

←← بهره‌گیری‌های سیاسی و اجتماعی از قیام در شعر فارسی

تجولات سیاسی - اجتماعی **جهان اسلام** و جنبش‌های اجتماعی دوران معاصر ایران از **مشروطه** تا **انقلاب اسلامی**، از حادثه عاشورا، بهره فراوان برده و به اهداف قیام امام حسین (علیه‌السلام) و درس‌های عاشورا و موضوعاتی چون: رادمردی و آزادگی و مبارزه با ظلم، پرداخته است. این امر، سبب شد که شعر عاشورایی فارسی، تا حدّی از جنبه رثا و ذکر مصیبت محض، بیرون بیاید و به عمق حادثه بپردازد.

[محمّد اقبال لاهوری](#)، سروده است: آن امام عاشقان، پور بتول ••• سرو آزادی ز بستان رسول ••• تا قیامت، قطع استبداد کرد ••• موج خون او، چمن ایجاد کرد. [\[۲۲\]](#) ر.ک: اقبال لاهوری، مجد، دیوان اقبال لاهوری، ص ۲۸۲ (فصل هفتم/ اقبال لاهوری).

و نیز مرحوم محمدحسین بهجتی شفق، سروده است: اندر آن جا که باطل، امیر است اندر آن جا که حق، سر به زیر است ••• اندر آن جا که دین و مروت پایمال و زبون و اسیر است ••• راستی، زندگی ناگوار است مرگ، بالاترین افتخار است. [\[۲۳\]](#) بهجتی اردکانی، مجدحسین، بهار آزادی، ص ۷۱.

←← راه یافتن خرافه و غلو، به برخی اشعار

برخی اشعار عاشورایی در این مقطع، با غلو و خرافه، همراه شده‌اند، به این معنا که با ادبیات دینی و عاشورایی، سازگار نیستند و سطح معارف دینی را پایین می‌آورند و حتی به تخریب باورهای صحیح و [اصول دین](#) و [مذهب](#) و گاه به سبک کردن و تنزل دادن مقام اهل بیت (علیهم‌السلام) و شهیدان مکتب آنان، می‌انجامند. [\[۲۵\]](#) [ری شهری](#)، [مجدمهدی](#)، [دانشنامه امام حسین \(علیه‌السلام\)](#)، ج ۱۰، ص ۱۸۶-۲۰۱.

پانویس

۱. ↑ ر.ک: [مجدزاده](#)، [مرضیه](#)، [دانش نامه شعر عاشورایی](#)، ج ۲.
۲. ↑ [ابن عساکر](#)، [علی بن حسن](#)، [تاریخ دمشق](#)، ج ۳۷، ص ۴۲۱.
۳. ↑ [شیر](#)، [حواد](#)، [ادب الطفّ](#)، ج ۱، ص ۳۰۷.
۴. ↑ [شیر](#)، [حواد](#)، [ادب الطفّ](#)، ج ۱، ص ۲۰۷.
۵. ↑ ر.ک: [شیر](#)، [حواد](#)، [ادب الطفّ](#)، ج ۲، ص ۲۳۶.
۶. ↑ [شیر](#)، [حواد](#)، [ادب الطفّ](#)، ج ۳، ص ۹۶.
۷. ↑ [شیر](#)، [حواد](#)، [ادب الطفّ](#)، ج ۴، ص ۲۴۵.
۸. ↑ [شیر](#)، [حواد](#)، [ادب الطفّ](#)، ج ۴، ص ۲۴۵.
۹. ↑ [مجدزاده](#)، [مرضیه](#)، [دانش نامه شعر عاشورایی](#)، ج ۱، ص ۴۰۰.
۱۰. ↑ [شیر](#)، [حواد](#)، [ادب الطفّ](#)، ج ۴، ص ۱۷.
۱۱. ↑ [اسدی](#)، [کمیت](#)، [الروضة المختارة \(شرح القصائد العلویات السبع\)](#)، ص ۱۴۵.
۱۲. ↑ [لنگرودی](#)، [سیدمجدحسن](#)، [الدرّ النضید](#)، ص ۲۰۸.
۱۳. ↑ [شیر](#)، [حواد](#)، [ادب الطفّ](#)، ج ۴، ص ۵۵.
۱۴. ↑ [شیر](#)، [حواد](#)، [ادب الطفّ](#)، ج ۴، ص ۲۹۸.
۱۵. ↑ ر.ک: [شیر](#)، [حواد](#)، [ادب الطفّ](#)، ج ۶، ص ۵۲.
۱۶. ↑ [شیر](#)، [حواد](#)، [ادب الطفّ](#)، ج ۶، ص ۱۴.
۱۷. ↑ [شیر](#)، [حواد](#)، [ادب الطفّ](#)، ج ۵، ص ۲۶۷.
۱۸. ↑ ر.ک: [شیر](#)، [حواد](#)، [ادب الطفّ](#)، ج ۸، ص ۹۹.
۱۹. ↑ [مجدزاده](#)، [مرضیه](#)، [دانش نامه شعر عاشورایی](#)، ج ۱، ص ۶۳۵.
۲۰. ↑ [مجدزاده](#)، [مرضیه](#)، [دانش نامه شعر عاشورایی](#)، ج ۱، ص ۶۴۷.
۲۱. ↑ [مجدزاده](#)، [مرضیه](#)، [دانش نامه شعر عاشورایی](#)، ج ۱، ص ۶۸۴.
۲۲. ↑ [مجدزاده](#)، [مرضیه](#)، [دانش نامه شعر عاشورایی](#)، ج ۱، ص ۵۲۸.
۲۳. ↑ ر.ک: اقبال لاهوری، مجد، دیوان اقبال لاهوری، ص ۲۸۲ (فصل هفتم/ اقبال لاهوری).
۲۴. ↑ [بهجتی اردکانی](#)، [مجدحسین](#)، [بهار آزادی](#)، ص ۷۱.
۲۵. ↑ [ری شهری](#)، [مجدمهدی](#)، [دانشنامه امام حسین \(علیه‌السلام\)](#)، ج ۱۰، ص ۱۸۶-۲۰۱.

منبع

[حدیث‌نت](#)، برگرفته از مقاله «[تحولات شعر عاشورایی](#)» تاریخ بازبینی ۱۳۹۷/۱۰/۰۳.

رده‌های این صفحه: [شعر عاشورایی](#) | [شعر عربی](#) | [شعر فارسی](#) | [عاشورا](#) | [کرپلا](#) | [واقعه کرپلا](#)